

שלמה גוזמן-כרמלי. מפגשים מסביב לטקסט: אתנוגרפיה של יהודיות. אוניברסיטת חיפה ופרדס הוצאה לאור. 2020. 365 עמודים

אנה פרשיצקי*

הספר מפגשים מסביב לטקסט: אתנוגרפיה של יהודיות מבוסס על עבודת הדוקטור של שלמה גוזמן כרמלי, שנכתבה במחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. הספר זכה בפרס בהט לספר העיון המקורי הטוב לשנת 2017.

ספרו של גוזמן כרמלי עוסק בטקסטואליות היהודית ובמקומו של הטקסט בזרמים השונים של יהדות זמננו, באמצעות התייחסות לחמש זירות: כולל שפועל בישיבה חרדית השייכת לזרם הליטאי; ישיבה חילונית; ישיבת מקובלים ספרדית; בית מדרש למספרי סיפורים, הפועל במסגרת בית מדרש פלורליסטי; וחסידות תולדות אהרון. אחת ההברקות בו היא פיתוח המושג "יהודיות", המציין את העובדה שאין כיום למעשה יהדות אחת אלא תצורות תרבותיות רבות. המחבר מפתח אותו לכדי מושג אנליטי שמאפשר לבחון זיקה, משא ומתן ודו-שיח בין מגוון זירות יהודיות. הביטוי המפורסם מן המדרש רבה "שבעים פנים לתורה" מקבל משנה תוקף בספר זה שבוחן מפגשי לימוד, תפילה וריפוי, הופעה וגיבוש קהילתי שבמרכזם שימוש בטקסט דתי כתוב בחמש זירות נבדלות של יהודיות בנות זמננו. ביטוי זה משמש לרוב מן השפה ולחוץ, ולמעשה כל זרם ביהדות פוסל לחלוטין את הזרמים האחרים, מבקר אותם ורואה לפניו פן אחד בלבד. אך כאן הריבוי והרב-קוליות של הטקסטים ושל פרשנותם לובשים צורה והופכים לגיבוריו של הסיפור. חמש הזירות השונות כל כך דרות בכפיפה אחת. הן יוצרות מרחב יהודי רב-קולי, רבגוני ואינסופי. חידוש נוסף טמון ברפרטואר העשיר של דימויים של הטקסט, שהמחבר מנסח בהקשר של היהודיות השונות: טקסט כאספקלריה, כחפץ, כביצוע תיאטראלי וכמכונן קהילה.

הקריאה בספר עוררה אצלי מייד אסוציאציה לסיפור "ספריית בבל" של חורחה לואיס בורחס. הסיפור מתחיל בטענה שהספרייה היא היקום כולו, היא העולם הנצחי והבלתי מוגבל של שפות נסתרות, ספרים, פרשנויות וקריאות אפשריות. כל ספר בספרייה יכול להכיל את כל התשובות. הספרייה מכילה כל ספר שאי פעם נכתב או ייכתב. ממדיה של הספרייה שמכילה את הכול אינסופיים; היא מעין מבוך של גלריות, מדפים, חדרים, קומות ומדרגות. ספרנים מסתובבים בה, עולים לרגל, מתווכחים, נלחמים, רוצחים זה את זה, קוראים ומחפשים אחר הספר האחד. אצל בורחס האל בהתגלמותו מופיע בהיבט הטקסטואלי של הספר ובהיבט המרחבי של הספרייה. ספרייה היא לא רק דימוי, אלא גם ובעיקר דגם קוסמולוגי של העולם.

גוזמן כרמלי מסביר בספרו את הרעיון המפורסם שיהודים הם עם הספר. ביהדות, התנ"ך מכונה "ספר הספרים". לדברי המחבר, "הספר הוא מונח מוכלל המתייחס לא רק לתנ"ך אלא למערך מסועף של טקסטים תורניים, המקיפים אותו ונמצאים בתהליך מתמיד

* ד"ר אנה פרשיצקי, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האקדמית גליל מערבי

של קריאה, שינון, לימוד, פרשנות, תיקון, פירוק, עריכה והרכבה על ידי בני התרבות היהודית" (עמ' 19). "יהודים רבים מאמינים שכל דבר הקיים בעולמנו רמוז וגנוז בתורה, ושלימוד התורה הוא יסוד רוחני המקיים את העולם. שימוש בארון הספרים היהודי, אותו ערך מסועף של טקסטים תורניים שהרכבם משתנה מקהילה לקהילה, נפוץ גם בהקשרים שאינם אינטלקטואליים: בפרקטיקות ובטקסים דתיים, לאומיים, קהילתיים ואישיים" (עמ' 28). אם נשתמש בדימוי ובמודל של בורחס אזי במובן מסוים יהודים הם, יותר מכול, עם הספרייה. לכן, המחקר של גוזמן כרמלי בוחן בעצם את הספרייה היהודית. חשוב לציין שהמחבר עצמו ממקם את הטקסטואליות היהודית במבט השוואתי ובהקשר אנושי אוניברסלי רחב.

בספר שלושה שערים. הראשון, "מחשבות על טקסט", מתאר את שיטות המחקר שבהן השתמש המחבר – תצפיות משתתפות בזירות שונות של יהודיות זמננו, בשיטה ייחודית המכונה "אתנוגרפיה רב־מקומית" שבוחנת תופעה מסוימת במרחבים תרבותיים שונים. שיטת מחקר זו נבדלת מן האתנוגרפיה הקלאסית שמתמקדת במקום גאוגרפי אחד בלבד. היא מאפשרת "שוטטות" ומעברים של החוקר בין זירות מחקר שונות, ומשקפת את התפיסה הפוסט־מודרנית של פרגמנטריות וריבוי. במובנים רבים אתנוגרפיה רב־מקומית קשה יותר לביצוע מאשר האתנוגרפיה שמתמקדת בקהילה או במקום אחד בלבד, משום שהיא מחייבת את החוקר להיות בקיא בתרבויות שונות. גוזמן כרמלי הצליח לכתוב אתנוגרפיה עשירה ורגישה לפרטים באמצעות תיאור פרטיקולרי גדוש של כל אחת מחמש זירות המחקר, ולבסוף גם לערוך ניתוח השוואתי ביניהן מבלי לגרוע מייחודיותה של כל זירה. אנתרופולוגיה של יהדות עוסקת בדרך כלל בניתוח טקסים, מנהגים וטקסטים יהודיים בקהילה יהודית אחת בלבד, לפי העקרונות של אתנוגרפיה קלאסית, ואילו הספר הזה עוסק באנתרופולוגיה של יהודיות ומבוסס על אתנוגרפיה של קהילות יהודיות שונות וטקסטים ומנהגים יהודיים נבדלים.

השער השני עוסק בשני נושאים: המשמעות הסמלית המיוחסת לכתבי הקודש ביהדות המסורתית וביהדות המודרנית, והמערכים התאורטיים שבעזרתם אפשר לנתח את הטקסטואליות היהודית – תאוריות מרכזיות באנתרופולוגיה סמלית; היבטים תאורטיים של יחסי טקסט קהילה ומגדר; תאוריות שדנות במקומו של העצמי ושל הטקסט במעברים בין מסורת, מודרנה ופוסט־מודרנה; וכן תאוריית הביצוע התרבותי.

השער השלישי מתאר את זירות המחקר השונות. הפרק הראשון בו מציג השוואה בין שתיים מהזירות: כולל וילנא, כולל ליטאי בשכונה חרדית בירושלים, והישיבה החילונית בינ"ה בדרום תל אביב. מההשוואה עולה כי הכולל הליטאי מציג עמדה טרנסצנדנטית כלפי הטקסט המטפח "עצמי מסורתי". לעומת זאת, הישיבה החילונית, המייחסת משמעות אימננטית לטקסט והרואה ויכוח, פירוק והרכבה ברוח הזמן, מטפחת "עצמי רפלקסיבי" ואינדיבידואלי המשתמש בטקסט לביזור זהותו ותפיסת עולמו. הפרק השני בשער בוחן פרקטיקה המכונה "תפילת הכוונות" בישיבת היכלות, ישיבת מקובלים ספרדית ירושלמית. זהו נוסח תפילה מורכב המיועד לבעלי ידע בקבלה שמסייעים לקהל הפונה אליהם. בישיבה הקבלית נעשה שימוש אינסטרומנטלי בטקסטים כחפצים המשמשים לריפוי ולתיקון. הפרק השלישי מתאר בית מדרש למספרי סיפורים הפועל ב"אלול", בית מדרש פלורליסטי בירושלים. הפרק מתמקד בכיתות האומן ובסדנאות התיאטרון הנערכות בבית

המדרש ודן ביכולת הריפוי של ביצוע אגדות חז"ל בידי נשים. חלוקה נושנה מבחינה בין לימוד גמרא, שנחשב פעולה של גברים, ובין ביצוע היגד סיפורי – זה נחשב פעולה של נשים, והן אף מרפאות בעזרת ביצועיהן. חלוקה זו באה לידי ביטוי בבית מדרש של מספרי סיפורים, שרוב המשתתפות בו הן נשים. פרק רביעי ואחרון בשער זה מציג עבודת שדה בקרב חסידי תולדות אהרון בירושלים ומתמקד ב"מסמך תקנות", קודקס חוקים מפורט ומחמיר שחיבר האדמו"ר הראשון של החסידות, ועליו חותמים החסידים מדי שנה. הטענה המרכזית של הפרק היא שמסמך תקנות זה הוא טקסט שמכוון קהילה דתית מתבדלת מתוך משבר של מודרנה.

בסיכום הספר גוזמן כרמלי כותב ש"בכל מקום שבו יהודים נפגשים מסביב לטקסט, מתרחשת יצירה תרבותית אקטיבית, משל היו ספרי החומש או דפי התלמוד תאי גזע עובריים המסוגלים להתמייין ולהתאים את עצמם לסוגות השונות של יהדות זמננו, לספק לכל אחת ואחת מהן את כוח חיותה המיוחד, הניזון מכוח החיות של הטקסט" (עמ' 275). בהמשך הוא קובע שללימוד כולל הליטאי ובישיבה החילונית, לריפוי הטקסטואלי בישיבת המקובלים, להיגד הסיפורי בבית המדרש אלול ולחווה החברתי של תולדות אהרון יש מאפיינים משותפים לא משום שהם חולקים אחדות מבנית, אלא בעצם הפנייה אל הטקסט והשימוש בו כבאמצעי יצירתי "המשלב אינטלקטואליזציה, כנות ורגש, ובראיית הטקסט כסמל שבאמצעותו ניתן לברוא, ליצור, להתווכח, לתקן, לרפא וגם, להוסיף תקנות כנדבך חדש לטקסטים הקנוניים כדי להיבדל ולהיפרד" (עמ' 276).

לסיכום, לפנינו ספר עשיר מאוד בתוכן, וכל פרק בו פותח צוהר לאתרים השונים של יהדות בישראל. זהו ספר חובה לכל מי שמתעניין ועוסק בתחום האנתרופולוגיה של יהדות.